

XIX.YÜZYILDA AMERİKA , İNGİLTERE VE RUSYA’NIN AVRUPA TÜRKİYESİ’NDE “DİNİ GÖRÜNÜMLÜ” SİYASİ NÜFÜZ MÜCADELESİ

Arzu TAŞCAN*

ÖZET

Yunanistan 1829 yılında Rusya, İngiltere ve Fransa’nın yardımlarıyla bağımsızlığını kazanınca, Osmanlı tebaası olan Balkan halklarında da bağımsızlık düşüncesi ivme kazandı. Avrupa’nın güçlü devletlerinde de Osmanlı Devleti’nin Balkanlardan tasfiyesi sonrası bölgenin geleceği ile ilgili hesaplar masaya yatırıldı. Bölgenin geleceğe yönelik düzenleme planları sıcak bir savaşa meydan verilmeden düzenlenmeliydi. Başta İngiltere ve daha sonra Amerika bir cephede, karşılarında da Rusya olmak üzere bu coğrafyada bir *dinî görünümlü* siyasi nüfuz mücadelesi başladı. Bu mücadelede Rusya, Balkanların Protestanlaşmasını önlerken, Amerika ve İngiltere de Rusya’nın Balkanlar üzerinden sıcak denizlere inmesine geçit vermedi.

Bu çalışmada Rusya, İngiltere ve Amerika’nın misyoner kuruluşlarının *Avrupa Türkiyesi* diye tabir ettikleri, başta Makedonya ve Bulgaristan olmak üzere Balkanlarda *din* üzerinden nüfuz alanları oluşturarak siyasi hâkimiyet tesis etme çabaları ve sonuçları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Türkiyesi, Misyoner, American Board, Protestan, Ekzarhâne.

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

“Religious Based” Political Struggle for Influence on European Turkey Amongst the USA, England and Russia in the 19th Century

SUMMARY

When Greece won its independence in 1829 with the help of Russia, England and France, the idea of sovereignty permeated the Balkan peoples' thoughts, who were then Ottoman subjects. Strong nations in Europe started to plan the future of the region in the aftermath of the dissolution of the Ottoman State. Arrangement plans for the region had to be considered in such a way so as not to cause a hot war. A 'religious based' political struggle started in the region between England, America on one side and Russia on the other. When Russia prevented the Balkans from becoming Protestant, the USA and England thwarted Russia in its attempts to reach the Mediterranean via the Balkans. In this study, the attempts and results of missionary foundations of Russia, England and the USA trying to gain political influence over so-called "European Turkey", the Balkans, mainly Macedonia, and Bulgaria by means of 'religion' are to be looked into.

Key Words: European Turkey, Missionary, American Board, Protestant, Exarchate.

GİRİŞ

17 Mart 1821’de patlak veren Mora İsyanı, Filiki Eterya Derneği’nin öncülüğünde kısa bir zaman sürecinde bağımsız Yunanistan düşüncesini oluşturdu. 1829 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya’nın müdahalesiyle Navarin’de Osmanlı donanmasının yenilgiye uğraması, Yunanlılarda bu düşüncüyü daha da pekiştirdi. Nitekim aynı yıl içerisinde Ruslarla yapılan savaşı da kaybeden Osmanlı Devleti, Rusya ile imzalanan Edirne Anlaşmasıyla (1829) Yunanistan’ın bağımsız bir devlet olduğunu kabul etmek zorunda kaldı¹; 21 Temmuz 1832’de İstanbul Antlaşmasıyla da Yunanistan’ın sınırları ve statüsü netleşti².

Yunanistan’ın bağımsızlığa kavuşmasıyla, Balkanlarda Osmanlı sınırlarında önemli bir gedik açılmış oldu. Balkan halkları arasında esen milliyetçilik rüzgârı gün geçtikçe artarak devam etti. Sırada Bulgaristan vardı. Şayet Bulgaristan da Osmanlı’dan kopar ve bağımsız bir devlet olursa, halklarının önemli bir kısmı Müslüman olan orta Balkanlarla Osmanlı’nın fizikî bağları kopmuş olacaktı.

Bu nedenle işe Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlardaki en geniş bölgesi ve merkeze en yakın olan Bulgaristan’dan başlamak gerekiyordu. Bu konuda İngiliz hükümeti³ ve Rusya Çarı⁴ aynı düşüncededeydiler. Ancak

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK, Ankara, 1983, s. 121; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Cilt: 1, TTK, Ankara, 1953, s. 284.

² Ahmed Lütfi Efendi, *Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. 2-3, YKY, İstanbul, 1999, s. 481 vd.

³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 1, TTK, Ankara, 1991, s. 17 vd.

⁴ Halil Yaver, *Balkan Sulhunu Kim Tehdit Ediyor? Bulgarların Balkanları İstila Planları*, Tecelli Basımevi, İstanbul, 1938, s. 7, 70; Ahmed Hamdi, *Bulgar Tarihi*, Saray Matbaası, Trabzon, 1326, s. 76; Bilal N. Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri*, C. II, TTK, Ankara, 1989, s. XXXVI-XXXVII.

İngiltere, daha sonra bölgedeki faaliyetleriyle kendisine katılacak olan Amerika ile birlikte, Rusya'nın Balkanlardaki etkinliğinin güçlenmesini, hatta bölgeye yerleşmesini bölgedeki çıkarı açısından tehlikeli görüyordu⁵. Bu nedenle özellikle Bulgaristan ve Makedonya'daki halk tabanını Rusya'dan "uzak tutmak" ve "kendilerine meylettirmek" için faaliyetlerine başladı. Böylece eğer Balkanlardaki milliyetçilik hareketleri Bulgarlara ulaşacak ve bağımsız bir Bulgar devleti kurulacak olursa Rusya'nın değil, İngiltere'nin nüfuzunda olmasının önü açılmış olurdu. Bunun için uyguladıkları yöntemlerden biri misyonerlik faaliyetlerini desteklemek ve misyonerleri himaye etmek idi.

I. British and Foreign Bible Society'nin Faaliyetleri:

İngiltere'de 1804 yılında kurulan British and Foreign Bible Society (BFBC) adlı misyoner teşkilatının misyonerleri, bu tarihten itibaren Osmanlı topraklarına gelmeye başlamışlardır⁶. BFBC, 1815'te Malta, 1819'da İstanbul ve 1830'da İzmir'de misyon⁷ merkezi kurmuş ve faaliyetlerini sürdürmüştür⁸. Bu İngiliz misyoner cemiyetinin ağırlıklı olarak Makedonya ve Bulgaristan başta olmak üzere Balkanlara 1831 yılında keşif amaçlı misyoner grupları gönderdiğini de görüyoruz⁹. İngiliz misyoner gruplarının keşif raporları sonucunda BFBC'nin yöneticileri Balkanlarda Protestan bir cemaat oluşturma faaliyetlerinde bulunmak için Amerikan misyoner

⁵ Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyân, Osmanlı İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınevi, Eylül 2005, s. 33-37.

⁶ Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986, s. 99.

⁷ Misyon ibaresi; dinî görev yüklenmiş kişilerden oluşan kurul olup genellikle Evangelistic ve eğitim ile ilgili bütün çabaları ifade etmek için kullanılmıştır. Julius Richter, *A History of Protestant Missions in the Near East*, (London: Oliphant, Anderson and Ferrier, 1910, s. 11.

⁸ Richter, *a.g.e.*, s. 95.

⁹ Ruzica Cacanaska, "The Emergence and Development of Protestantism in Macedonia", *Religion, State and Society*, Volume: 29, No: 2, Carfax Publishing, United Kingdom 2001, s. 115.

teşkilatlarıyla temasa geçerler ve onları beraber çalışmak için Balkanlara davet ederler¹⁰. Bu çağrıya 1810 yılında Boston’da kurulan ve 1820’lerden itibaren Osmanlı coğrafyasında misyonerlik faaliyetlerini yürüten American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM-American Board)¹¹ olumlu cevap verir. BFBC ile American Board, Balkanlarda yaptıkları çalışmalar sonucunda bir Bulgar misyonu kurulması hakkında raporlar hazırlarlar¹². İngiliz Misyoner Cemiyeti’nin raporları sonucunda İngiltere, Bulgarlar ile Fener Rum Patrikhânesi arasındaki çekişme ne kadar körüklenirse Protestanlığın Bulgarlar arasında o derecede yayılacağı kanaatine varır ve bu doğrultuda bir politika takip etmeyi planlar¹³, ancak Balkanlardaki barışçıl ve tarafsız diplomasininin zedelenmemesi için de son derece dikkatli davranır. Diplomatik temsilciler bu konuda azami derecede titiz tavır sergilediler. Özellikle Bulgar halkının millî ve dinî amaçlarının lehinde hep siyasî demeçler verirken, Protestan misyoner gruplarının faaliyetlerine de prestij kazandırmaya özen gösterdiler¹⁴.

Balkanlarda 1830’lu yıllarda faaliyetlerine başlayan BFBC, bu çalışmalarının meyvesini 1860’lı yıllarda görmeye başlar. Filibe, Eski Zağra, Samakov ve Sofya başta olmak üzere Balkanların birçok şehrinde artık Protestanlara da rastlanıyordu. Örneğin, daha sonra meşhur Robert Kolej’de öğretmenlik de yapacak olan İngiliz misyoner Dr. Albert Long’un

¹⁰ Richter, *a.g.e.*, s. 95-96.

¹¹ Frank Andrew Stone, *Academies for Anatolia*, Lanham-New York-London, 1984, s. 5; İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, 128; Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, Mart 2003, s. 61.

¹² Uygur Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, (31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara), TTK, Ankara, 1994, s. 540; Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yay., İstanbul, Şubat 2008, s. 36-37.

¹³ Petır Nikov, *Vızrajdane na Bilgarskiya Narod, Tsrkovno-Natsionalni Borbi i Postijeniya*, Nauka i İzkustvo, Sofya, 1971, s. 170-171.

¹⁴ Zina Markova, *Bilgarskata Ekzarhiya, 1870-1879*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1989, s. 311.

Tırnova'daki çalışmaları İngiliz Misyoner Cemiyeti açısından kayda değer başarılarıdır¹⁵.

II. Amerikan Misyoner Teşkilatlarının Balkanlardaki Faaliyetleri:

American Board tarafından daha çok Rumlar, Ermeniler ve Bulgarlar arasında çalışmalarda bulunmak üzere 1820'li yıllarda Osmanlı topraklarına gönderilen ve faaliyetlerini yoğunlaştıran Protestan misyonerler İmparatorluğun muhtelif yerlerinde pek çok istasyon ve uç istasyon¹⁶ açmışlardır. ABCFM de izleyen yıllarda başlıca misyon bölgeleri¹⁷ kurarak, misyonerlerin planlı ve programlı bir şekilde faaliyetlerini yürütmelerini hedeflemiştir¹⁸.

American Board'un Balkanlarla ilgilenmesi ise yukarıda da belirttiğimiz gibi, BFBC misyoner teşkilatının Balkanlara davet etmesiyle başlamıştı. Ancak American Board bütün imkânlarını Balkanlara taşıyamazdı ve böyle olduğu takdirde finansal açıdan sıkıntıya düşerdi. Bu nedenle başka bir Amerikan misyoner teşkilatı olan American Missionary Society of the Methodist Episcopal Church teşkilatını 1851 yılında Balkanlara davet etmiş ve bu coğrafyayı aralarında bölüşmüşlerdi. Buna

¹⁵ Nikov, *a.g.e.*, s. 171-172.

¹⁶İstasyon; misyonerlerin ikâmetgâhı olduğu gibi bir misyonun eğitim merkezidir ve kendi aktivitelerini sürdürdükleri yerlere kadar uzanır. Her istasyonun yoğun bir eğitim tarafı vardır. Her istasyon kendine ait bölgelerin şehirlerindeki, kasaba ve köylerindeki Protestan kurumlarından sorumluydu. Bkz. Caroline E. Bush, *Out-Station Schools in Turkey, Woman's Board of Missions Congregational House*, Boston Press of R. H. Blodgett and Co., Boston, Tarihsiz, s. 3.

¹⁷ Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu, Suriye Misyonu, Merkezi Türkiye Misyonu ve Avrupa Türkiyesi Misyonu.

¹⁸ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerika Misyoner Okulları)*, Arba Yay., İstanbul, 1991, s. 93 vd; Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, Ekim 1999, s. 173-174.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

göre Balkanların kuzeyinde Pirin, Vardar ve buradan da Ege'ye doğru Methodist örgüt, güneyinde ise ABCFM faaliyet gösterecekti¹⁹.

Amerikan Protestan misyonerleri Cyrus Hamlin'in Turkish Missions Aid Society'nin sekreteri Henry Jones ile birlikte 1857 yılında yaptıkları ve önemli gelişmelere yol açan Bulgaristan gezisine²⁰ kadar aktif bir şekilde çalışmamışlardı. Ancak bu dönemde Bulgarca İncil ve diğer bazı yayımlar Amerikan matbaalarında basılmaya devam etmiştir²¹.

Hamlin, kendisinden sonrakilere “Bulgarların bağımsızlığı” için çalışmalarını tavsiye etmiş²², bunun üzerine ABCFM, Bulgarlarla ilgili faaliyetleri gündeminin ilk sıralarına almıştı. Böylece bir yandan Methodist misyoner örgütü, diğer yandan ABCFM, bölgeyi önceden yaptıkları paylaşma planına göre örgütlemeye başladılar. 1858'de Methodist misyonerler Şumnu ve Tırnova'da; ABCFM misyonerleri de Edirne, Sofya, Eski Zağra, Filibe ve Samakov'da misyon istasyonlarını kurdular²³.

Amerikalı misyonerler Balkanlardaki çalışmalarını iki ana tema üzerinde yoğunlaştırmışlardı: Eğitim ve Protestanlığın tebliği. Okullar ve yayın faaliyetleri kendilerine hizmet eden iki temel kurumdu. Bu iki olgu birbiriyle örtüşüp birbirlerini tamamlıyordu²⁴. İlerleyen yıllarda söz konusu iki teşkilatın misyonerleri Dobrinitsa, Elesnitsa, Yakoruda ve Banya, Nevrokop, Razlog, Mehomiya, Kızılağaç, Harmanlı, Manastır, Bansko, Haskova, Sestrima, İhtiman ve Dıbyanya gibi Güney Bulgaristan ve Makedonya'daki pek çok merkezî şehir, kaza ve köylerde taraftar buldular.

¹⁹ Richter, *a.g.e.*, s. 167; Jorjeta Nazırska, *Bilgarskata Dırjava i Neynite Maltsinstva (1879-1885)*, LİK., Sofya, 1999, s. 55.

²⁰ Cyrus Hamlin, *Among the Turks*, Robert Carter and Brothers, New York, 1878, s. 262-273.

²¹ Mıthat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında...*, s. 40.

²² Hamlin, *a.g.e.*, s. 273 vd.

²³ Richter, *a.g.e.*, s. 168; Nazırska, *a.g.e.*, s. 55.

²⁴ Diana Mishkova, “In Quiest of Balkan Occidentalism”, *Sofia Academic Nexus*, Centre for Advanced Study Sofia, Working Paper Series, Issue, 1, Sofia, 2007, s. 50-51.

Özellikle de 1860'ların sonlarından itibaren Doğu Makedonya'da kilise, okul ve misyon istasyonları kurmayı sürdürdüler. Sonunda buralarda hatırı sayılır bir Protestan Bulgar cemaati oluşturmayı başardılar²⁵.

Methodist Episcopal Church finans eksikliğinden dolayı dar bir alanda etkili olabildi. Başlangıçta hızlı bir yükselme gösterdiyse de sonra etkisi azaldı. Başlıca üç merkez ve çevresinde başarılı olmuşlardır. Zıştovi, Lofça ve Rusçuk. Bu bölgeler dâhilinde okullar, kiliseler ve matbaa açtılar; yaklaşık bin kadar da taraftar toplayabildiler. Methodist kiliseye karşın American Board daha fazla ilerleme kaydetmiştir²⁶.

Protestan misyonerleri daha çok Makedonya bölgesinde başarı beklentisiyle hareket ediyorlardı. Makedonya'da Bulgar, Sırp ve Yunan kiliselerinin nüfuz mücadelelerinin oluşturduğu gergin ortam, Protestanlığın işine yarıyordu. Zaten Protestanlara göre bölgenin siyasî durumundan dolayı 1870'ler İncil'i vazetmenin tam zamanıydı; mesela Yunan milli propagandası ise özellikle Ustrumca'da Protestanlığın yayılmasında etkili olmuştu²⁷.

Protestan misyonerlerinin Bulgaristan ve Makedonya'daki faaliyetleri sonuçlarını vermeye başlayınca, ABCFM 1871 yılında Osmanlı topraklarında yeni bir örgütsel birim olarak Avrupa Türkiyesi Misyonu'nu kurdu²⁸. Misyon bölgesinin bu örgütlenmesinin ardından Bulgarca yayımlar

²⁵ Nick Anastasovski, *The Contest for Macedonian Identity, 1870-1912*, Politecon Publications, Melbourne, 2008, s. 318; Richter, *a.g.e.*, s. 169; mesela, Filibe'den Ekzarhâne'ye bir görevli tarafından yazılan rapora göre Bulgaristan'ın bazı bölgelerine Protestanların yerleştikleri tarihler şöyledir: Filibe: 1857; Tatarpazarcık: 1864; Tsırova: 1876; Panagürişte: 1865; Kostenets ve Sestrima: 1867; İhtiman ve Dıbyanya: 1870; Haskova: 1871; Aynı raporda bu bölgelerdeki misyonerlik faaliyetlerinin finansörü hakkında açık bilgi olmadığı, ancak tahminen Amerika ve İngiltere olduğu belirtilir. (TDA), F. 246 K, op. 1, a.e. 42, Lef. 79. (20 Mart 1889).

²⁶ Richter, *a.g.e.*, s. 168-169.

²⁷ Ruzica Cacanaska, *a.g.m.*, s. 116-117.

²⁸ Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s. 540-542.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

hızlı bir artış seyrine girmiştir²⁹. ABCFM, 1870’li yıllardan itibaren Amerikan matbaalarında basılan Bulgarca kitap, broşür gibi yayın faaliyetlerinde bazı İngiliz ve Amerikan misyon örgütlerinin de malî yardımlarını almıştır³⁰. Matbaalarda basılan kitaplar dinsel kışkırtma ve propaganda yapmaya yönelik yayınlar ile Kutsal Kitap çevirileri ve ders kitaplarından oluşmaktaydı³¹. Ancak belirtmek gerekir ki 1881 yılına kadar basılan ders kitapları toplam yayınların sadece yüzde onu kadardı³².

Bulgarca kitapların basıldığı merkez ilk zamanlarda İstanbul’du. 1890’ların sonlarında İstanbul’un yerini Samakov almaya başlamıştı. Bu yıllardan itibaren Amerikalıların aktif bir şekilde çalıştıkları Samakov, Bulgaristan ve Makedonya’daki misyonlarda çalışan bütün personelin eğitimini sağlayan bir yer olduğu gibi, aynı zamanda basın-yayın faaliyetlerinin de merkezi konumuna gelmiştir. Bu merkez daha sonra Sofya’ya taşınmıştır³³.

²⁹ Richter, *a.g.e.*, s. 170.

³⁰ London Turkish Missions Aid Society, British and Foreign Bible Society, American Bible Society, American Tract Society, London Religious Tract Society adlı bazı örgütlerin finansal katkısı basın yayın faaliyetleri açısından son derece önemlidir. Çünkü malî açıdan ABCFM’nin yükünü hafifletmişlerdir. Bu durum bize Osmanlı topraklarındaki Protestanlığın yayılmasında İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin yapmış oldukları işbirliğinin önemine örnek teşkil eder. Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 147; Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında...*, s. 57. Amerikan misyoner matbaası Bulgarian Evangelical Society ile de basın-yayın konusunda işbirliği yapmıştır. Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s. 545. 1858’den 1862’ye kadar New Testament veya bazı kısımları British and Foreign Bible Society tarafından Bulgarca’ya çevrilip yayınlandı. Tirajı 20 bini bulan yayınlar Balkanların her tarafından alıcı bulmuştur. Isaac G. Bliss, *Twenty Five Years in the Levant*, American Bible Society, 1883, s. 15, <http://www.dlir.org/archive/archive/files/6be240832b23d48f7c79c757cb98faf8.pdf>, 12 Ekim 2014.

³¹ Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s. 545-546.

³² Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 147.

³³ Cacanaska, *a.g.m.*, s. 116.

Amerikan misyonerler, Balkanlarda, özellikle Bulgarların eğitim ve kültürel alanlarda gelişmeleri için önemli yatırımlar yapmışlardır. 1860'lardan itibaren Bulgaristan'da okullar, misyoner eğitim merkezleri, hastaneler, yetimhaneler, çeşitli kurslar açılmaya başlanmış Protestan olmayan bazı Bulgarlar da bu okullara devam etmişlerdir³⁴. Misyoner eğitim merkezleri ve teoloji kurslarını bitiren Protestan Bulgar öğrencileri Bulgaristan dâhilinde misyonerlik propagandaları için görevlendirilmişlerdir. Misyonerlerin kurumlarında çalışanların bazıları yerli Protestanlaştırılmış olan kişilerden sağlanıyor, misyonerlerin eşleri de sağlık, çocuk ve kadın eğitimi için faaliyetlerde bulunuyorlardı³⁵.

Ayrıca 1870 yılından itibaren halk için akşam ve Pazar okulları açılmıştır. Okul ve diğer eğitim ve kültürel kurumları açma faaliyetleri Bulgaristan'ın birçok şehir ve köylerine kadar yayılmıştır. Bu okullarda Bulgar öğretmenler de görev yapmışlardır. Amerikalı misyonerlerin açtıkları okullar ve verdikleri eğitim sayesinde Bulgaristan'da dönemin şartlarında ve diğerleriyle karşılaştırıldığında Protestan cemaat daha yüksek okuma-yazma oranına sahip topluluk olmuştur. Eğitim için yazılan ders kitapları ve diğer yayınlar Bulgar edebiyatı ve dilinin gelişmesine de katkıda bulunmuştur³⁶.

Okulların ihtiyacı için yayın, çeviri ve kadınları da kapsayan eğitim alanında Protestan misyonerlerinin katkıları Bulgar toplumunun modernleşme sürecine bir katalizör olarak hizmet etmiş olmalıdır³⁷. Öyle ki Amerikan okulları ve kolejleri hem Bulgarlar tarafından hem de diğer

³⁴ Anastasovski, *a.g.e.*, s. 318; Cacanaska, *a.g.m.*, s. 116-117 vd; Richter, *a.g.e.*, s. 170; Nazırska, *a.g.e.*, s. 102 vd.

³⁵ Jovan Jonovski, "Baptists in Macedonia: From the Beginning to the Dawn of Regeneraion 1970", *Religion in Eastern Europe*, Cilt: XXXI, Sayı: 2, May 2011, s. 25 vd.

³⁶ Ömer Turan, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", *XII. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, TTK, Ankara, 1999, 1104-1108.

³⁷ Mishkova, *a.g.m.*, s. 53.

Hristiyan mezhepler tarafından incelenmiş, model olarak alınmıştır³⁸. Misyonerler Bulgarların ulusal bağımsızlıklarına giden süreçte, entelektüel ve teorik ortamın hazırlanmasında Yunan ve Slav faktörleriyle beraber önemli roller oynamış, Bulgarların bağımsızlık bilince önemli katkı sağlamışlardır³⁹.

Misyonerlerin Bulgaristan'daki bütün bu önemli etkilerine ve misyon merkezlerinde, okullarında, öğrencilerinde vs. nitelik ve nicelik yönünden artışlar gözlenmiş olmasına rağmen sonuç Amerikan misyoner teşkilatlarının istediği düzeyde gerçekleşmemiştir.

Bu durum 1873-1900 yılları arasında Avrupa Türkiyesi Misyonu'nda Amerikan misyoner yayılması aşağıdaki tablodan izlenebilir⁴⁰:

Avrupa Türkiyesi Misyonu	1873	1879	1885	1894	1900
İstasyon Sayısı	3	4	4	5	5
Uç İstasyon Sayısı	5	13	-	-	48
Görevli Misyoner Sayısı	5	10	10	11	11
Amerikalı Misyoner Yardımcısı Sayısı	7	12	18	14	16
Yerli Görevli Sayısı	12	9	38	78	85
Kilise Sayısı	1	2	7	14	15
Kiliseye Kayıtlı Üye Sayısı	75	114	414	952	1270
Pazar Okulu Sayısı	5	3	22	-	50

³⁸ H. N. Brailsford, *Macedonia: Its Races and Their Future*, Methuen and Co., London, 1906, s. 74, Not: 2.

³⁹ Mishkova, *a.g.m.*, s. 52-53; Cacanaska, *a.g.m.*, s. 118 vd.

⁴⁰ Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, 543; Ekzarhâne'nin yaptırdığı bir araştırmaya göre 1882 Güney Bulgaristan'ın bazı yerlerindeki yılında toplam Protestan sayısı şöyledir: Filibe, 20; Hasköy, 9; Tatarpazarcık, 1; Tsirevo, 7; Mirişleri, 15; Harmanlı, 4. (TDA), F. 246 K, op. 1, a.e. 33, Lef. 62.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Pazar Okullarına Devam Eden Öğrenci Sayısı	175	180	980	1886	2291
--	-----	-----	-----	------	------

Aşağıdaki tablodan da ABCFM'ye bağlı olan misyoner okulları ve öğrenci sayıları da incelendiğinde, misyonerlerin raporlarında da belirttikleri gibi, beklentilerine cevap verecek kadar ileri bir düzeyde olmadıkları görülür⁴¹.

Avrupa Türkiyesi Misyonu	1873	1876	1882	1890	1896	1900
Kolej, Lise, Teoloji Okulu	-	1	1	2	1	1
Bu Okullardaki Öğrenciler	-	16	41	81	51	54
Kız Ortaokul ve Liseleri	1	1	1	2	2	2
Bu Okullardaki Öğrenciler	16	17	52	80	93	92
İlkokullar	-	4	9	14	17	20
Bu Okullardaki Öğrenciler	-	70	253	395	431	207
Toplam Öğrenci Sayısı	16	103	346	556	575	353

III. Rusya'nın Anti-Protestan Faaliyetleri:

Büyük bir kara devleti olan Rusya XVIII. yüzyılın başlarında Çar I. Petro zamanından itibaren "Akdeniz'e inme" politikasını benimsedi. Bu emelin önündeki tek engel olarak ise Osmanlı Devleti görülüyordu. Bu

⁴¹ Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s. 543.

nedenle Osmanlı toprakları üzerinde uygulayabileceği, olayların gidişatına göre zamanla değişim ve gelişim gösteren Panslavist ve Panortodoks⁴² politikaları benimsemişti. Panslavizm⁴³, XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, bu asrın ortalarından itibaren gelişme göstermiştir. Bundan önce Rus Çarları Balkanlarda kendilerini Ortodoksların hâmisî⁴⁴ ve mirasçısı⁴⁵ olarak gösteriyorlardı. Rusya Osmanlı Ortodoks tebaası ile ilgilenmeye de ilk defa Çar I. Petro zamanından itibaren⁴⁶ başlamıştı⁴⁷. Rusya'nın nihaî hedefi ise Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve Üçüncü Roma⁴⁸ olarak kabul edilen İstanbul'u almaktı⁴⁹. Rus Çarlarının içerisinde buldukları durumun

⁴² Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2. -Tanzimattan I. Dünya Savaşına-*, Çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yay., İstanbul, 1980, s. 53.

⁴³ Bu konu hakkında geniş bilgi için bakınız. Hans Kohn, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev., Ağâh Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ankara, 1982; Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XI, Sayı: 2-4, Ankara 1953.

⁴⁴ Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 17 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşmasının yedinci ve yirmi dördüncü maddeleriyle, Rusya Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların hâmilîğini elde etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Sadeleştiren: Dündar Günday, C. 1, Tan Matbaası, İstanbul, 1972, s. 491; Erim, *a.g.e.*, s. 123 vd.

⁴⁵ Rus Çarı III. İvan 1472'de son Bizans İmparatoru Konstantin'in yeğeni Sofia ile evlenmiş ve bundan sonra da Rus Çarları kendilerini Bizans'ın vârisleri olarak görmeye başlamışlardı. Bkz. Süleyman Kocabaş, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı*, Vatan Yay., Kayseri, 1992, s. 9.

⁴⁶ Rusya'nın ilk Osmanlı sefiri olarak I. Petro'nun İstanbul'a gönderdiği, yazar Tolstoy'un dedesinin babası Piyotr A. Tolstoy, Ortodoksları olası Türk-Rus harplerinde nasıl kullanacağını düşünmüştü. I. Petro, 12 Nisan 1702'de elçisi Tolstoy'a yazdığı mektupta, Türkiye'deki Ortodoksların kültürel ve ekonomik durumları ile ilgili bilgiler yanında Türkiye'nin politik, askerî, ticarî, coğrafi, vs. durumlarını da ele alan raporlar yazılmasını, Kudüs üzerinde Ortodokslar'a imtiyazlar verilmesinin ortaya atılmasını istiyordu. Benedict Humphrey Sumner, *Peter the Great and the Ottoman Empire*, Basil Blackwell, Oxford, 1949, s. 27 vd.

⁴⁷ Leften Stavros Stavrianos, *Balkan Federation a History of the Movement toward Balkan Unity in Modern Times*, Archon Books, Hamden-Connecticut, 1964, s. 7.

⁴⁸ Antony Lentin, *Russia in the Eighteenth Century, from Peter the Great to Catherina the Great (1696-1796)*, Barnes and Noble Books, New York, 1973, s. 3.

⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Sad.: Dündar Günday, C. 3, Üçdal Neşriyat-Hikmet Gazetecilik, İstanbul, 1972, s. 13; Şimşir, *a.g.e.*, s. XLIII.

şartlarına göre izledikleri yollar; Osmanlı topraklarını ele geçirmek, bu toprakları Avrupa devletleriyle paylaşmak ve ilgili bölgelerde Rusya'nın hamiliğinde bağımsız ve muhtar devletlerin kurulmasını sağlamak şeklinde kendini göstermişti. Söz konusu topraklar olan Balkan toprakları, Rusya'nın hedefindeki İstanbul yolu üzerindeydi ve Ruslar, Balkanlara "sahip olarak" veya "orada söz sahibi olarak" İstanbul'daki hâkimiyetini güvence altına alabilirdi. Rusya, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren ve XIX. yüzyılda yoğun olarak uluslararası dengeleri gereklerine göre ayarlamak suretiyle her üç yolu da kullanma eğilimi sergilemiştir⁵⁰.

Dahası, Rusya'nın Ortodoksları koruma iddiası altında yatan diğer bir gizli emel daha vardı: Hırvat, Sırp ve Bulgarları milliyet esası üzerine kurduğu "Slav Birliği"ne sokarak ve nüfûzunu Venedik Körfezi'ne kadar genişletmekti⁵¹. Rusya, Balkan politikalarını genel olarak bu şekilde belirlediği esaslar üzerinde sürdürürken, Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşmasında oynadığı rol, Osmanlı tebaası olan Ortodoksların hâmisi olma sıfatları ve bu alanda sarf ettiği gayret, Balkan halklarında Rusya'ya karşı bir sempati oluşturmuştu. Daha da ötesi, Ortodoks olan Balkan halkları, Amerikan ve İngiliz Protestan misyonerlerine karşı mezhep saikiyle her atılan adıma şüpheyle yaklaşırken, Rusya ile aynı mezhepten olmaları, böyle bir duygu taşımalarına engel olduğu gibi, az da olsa bir "aidiyet" hissi taşıyorlardı.

Rusya, bölge halkları nezdindeki bu avantajlarını kullanmakta gecikmedi. İngiliz ve Amerikan misyoner teşkilatlarının faaliyetleri başladıktan sonra harekete geçti. Mezhebî açıdan Protestanlığa karşı açık ve hatta biraz sertçe bir tavır geliştirdi. Rusya'nın bu tavrı, Rusya'nın

⁵⁰ Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 60; Nitekim XIX. yüzyılda Rus Çarı bir mektubunda şöyle bir itirafta bulunmuştur. "Ta ki temelli olarak Boğazlara yerleşelim ve dâima elimizde kalacaklarına emin olalım. Bu Rusya'nın menfaatleri iktizasındadır ve amacımız olmalıdır. Balkanlar'da olup biten öbür şeyler ikinci derecededir." Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I. TTK, Ankara, 1991, s. 45.

⁵¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Sad.: Tefik Temelkuran, C. 12, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1974, s. 289.

katkılarıyla Fener Rum Patrikhânesi'nden ayrılarak 1870'te kurulan Bulgar Ekzarhânesi tarafından takdirle karşılandı. Ayrıca Rusya, geleneksel Akdeniz politikasının başarıya ulaşması için Balkanlardaki siyâsî hareketleri Panslavizm ideali aracılığıyla desteklemiş ve böylece Avrupa Türkiyesi'nde ayak basacak bir yer bulmuştu⁵².

Rusya'nın Ortodoksluk kartına rağmen American Board ve American Methodist Evangelical kurumlarının misyonerlik çalışmaları taraftar bulmuş olsa da, özellikle 1870'lerden sonra Bulgar halkının çoğunluğu tarafından tepki ile de karşılanmıştır. Halk onları ikiyüzlü, Ortodoksluğu yıkmaya çalışan dinsizler olarak nitelemiş ve amaçlarının Bulgar milletini yok etmek olduğunu düşünmüşlerdir. Bu teoriyi savunanlar milliyet ve din kavramlarını eşit tutan öğretmenler, gazeteciler, Rusya ile bağlantılı olan aydınlar ve din adamlarıydı. H. Botev, D. Voynikov, N. Gerov, T. İkonomov, G. Dorostolo Çervenski gibi isimler bunların önde gelenleridir. Aynı zamanda bu entelektüel zümre yeni mezhebi tamamen dışlamamış, misyonerlerle de iletişim halinde olmuşlardır. Bununla birlikte Bulgar halkının Protestanlara hoşgörülü davranmaları yönünde ise telkinde bulunmamışlardı. Rusya, bu Ortodoks kartını o kadar maharetle kullandı ki, Protestanlığı kabul edenler dışlanıyor, ötekileştiriliyor, yer yer âyinleri engelleniyor; Bulgar kökenli yeni mezhep mensuplarının ateşli önderleri aforoz ediliyor, hatta bazıları linçe maruz kalıyorlardı⁵³.

Berlin Anlaşması'nın beşinci maddesi Bulgar Prensiği'nde bütün azınlıklara din ve âyin özgürlüğü sağlamıştı⁵⁴. Buna rağmen 1878'de kurulan Prensiğin kurucu meclisi din propagandasının yasaklanmasını teklif etmiş, ancak iç siyasi muhalefet nedeniyle bu teklif kabul görmemişti.

⁵² Richter, *a.g.e.*, s. 56 vd.

⁵³ Nazırska, *a.g.e.*, s. 56.

⁵⁴ Erım, *a.g.e.*, s. 407; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, Yayına Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C. II, TTK, Ankara, 1987, s. 70-73.

Bulgar Prensligi'ndeki geçici Rus idaresinin⁵⁵ Protestan faaliyetlerine açıktan engel olmaması ise pek çok zorluklarla karşılaşan Protestanlar açısından şaşırtıcıdır. Hatta Prens Dondukof⁵⁶ tarafından misyonerlere "Lutheran askerler arasında propaganda yapma" izni bile verilmişti. Oluşan bu hoşgörü havasının sebebi Amerikan etkisinin küçümsenmesi değil, Protestanlığı, Bulgar halkının Rus sempatisini değiştirmeyecek olması, halkı ve askerleri cezbedemeyecek kadar zayıf görülmesidir. Protestanlığın arkasında Amerika ve İngiltere gibi güçlü iki devletin olması da Prenslığın ılımlı tutumunun nedenlerindedir. Bununla birlikte Ekzarhâne'nin yaptığı gibi Rus İmparatorluk Konseyine bağlı Diyanet İşleri birimi Protestan propagandasını, okullarını, mabedlerini, Samakov ve diğer yerlerdeki Ortodokslarla ilişkilerini yakından izliyordu⁵⁷.

Protestan misyonerlerinin diğer yerlere nazaran daha fazla önem verdikleri Samakov başta olmak üzere Lofça, Sviştov, Rusçuk, Troyan, Manastır ve buralara bağlı yerlerde Bulgar halkı ve din adamlarının Protestanların dinî faaliyetleri hakkında şikâyetleri 1880'lerden itibaren yoğunlaşmıştır. Tepkiler temelde Amerikan okullarına karşı olmayıp, verilen Protestan din eğitimine idi ve hükümet sık sık eğitim programlarına müdahale etmişti.

Mesela 1882 yılında Samakov'daki Bulgarlar Amerikan okulu ile ilgili, okulun normal eğitiminin yanında Ortodoks öğrencilere dinî propaganda yapmasına tepki göstermiş ve hükümetten önlem almasını

⁵⁵ Bulgar Prensligi'nin teşkilâtlandırılmasına Berlin Anlaşması esaslarına göre hemen başlanmıştır. Anlaşmanın 6. maddesine göre Bulgaristan, bir Prens seçilinceye kadar Rusya tarafından yönetilecek, Prenslığın örgütlenme işini yürütecekti. Anlaşma gereğince Bulgar Prensligi 13 Temmuz 1878'den 16 Nisan 1879'a kadar Ruslar tarafından yönetilmiştir. Bkz. Erim, *a.g.e.*, s. 408; Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 71; Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 129.

⁵⁶ Prens Dondukof Korsakoff Berlin Anlaşmasından sonra Bulgar Prensligindeki geçici Rus idaresinin komiseridir. Ondan önceki de Prens Çerkaski'dir.

⁵⁷ Nazırska, *a.g.e.*, s. 57.

istemıştır. Ortodoks ve Rusların çoğunlukta bulunduğu Bulgar Sobolev hükümeti Samakov'daki Protestan okulu ve ayrıca Sofya'daki Katolik okulun programına Ortodoks öğrencilerin haftada iki saat olmak üzere Ekzarhlığın din adamlarından ders almaları gerektiği ile ilgili bir kanunu yürürlüğe koymuştur. Buna rağmen Bulgarlar okul için problemler çıkarmayı sürdürmüştür. Samakov, Protestanlar için önemli bir üstü ama Bulgar halkının tepkileri ile hükümetin Protestanlığı engellemek ve okulun faaliyetlerini sona erdirmek için yaptığı uygulamaları, Protestan misyonerleri zora sokmuş, konumlarını zayıflatmıştır⁵⁸.

IV. Bulgar Ekzarhânesi'nin Anti-Protestan Faaliyetleri:

Rusya, açıktan açığa İngiliz ve Amerikan misyoner örgütleriyle mücadele etmiyordu. Böyle bir politika, Amerika ve İngiltere ile diplomatik ilişkileri zora sokabilir ve geleneksel politikasına zarar verebilirdi. Bu nedenle daha çok Ekzarhâne'yi ve bazı aydınları yönlendirerek halkı harekete geçirmeye çalışıyordu. Örneğin Lofça Piskoposu Natanail, Haziran 1882 tarihinde Lofça'da Ortodoks halkla bir toplantı yapar ve Protestan misyonerleri ile ilişkilerin kesilmesi, Lofça'dan kovulmaları hususunda bir oylama yaptırır. İttifakla kabul edilen oylamadan sonra kaleme alınan sonuç bildirgesinde Samakov Hristiyanlarının da "bu bulaşıcı hastalığa karşı acil önlemler almaları" çağrısında bulunur⁵⁹.

Gençliğinde din adamı, gazeteci ve üst düzey bir Bulgar bürokrati olan Todor İkonomov, 1885'te yazdığı kitabıyla yeni bir anti-Protestan dalga başlatmıştır. "Ülkemizde Protestanlık Propagandası" adlı kitabında İkonomov, Protestanları putperest olarak sıfatlandırmış, ruha değil İncil'in harfine inanmakla ve Bulgarları dinlerinden çıkarmakla suçlamıştır. Protestanlara yönelik yapılan diğer bir eleştirisi ise yabancıların Bulgar halkını bölmesiyle ilgilidir. İkonomov, "kardeşleriyle birlikte dua etmeyi bırakan bir kişi, artık milletini sevmiyordur, kalben Bulgar ve vatansever

⁵⁸ Nazırska, *a.g.e.*, s. 104-106.

⁵⁹ Nazırska, *a.g.e.*, s. 61.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

değildir” diyor ve şöyle devam ediyordu: “Etrafımızdaki kötülükleri çoğaltmaya gelen, beklenmeyen ve istenmeyen bu kişilere lânet edelim!”

Kitabın giriş bölümünde İkonomov, Protestanların sapkın bir tarikatın mensubu olduklarını, gerçek Hıristiyan olmadıklarını, dinsiz olduklarını, vatan için çalışmadıklarını, tartışmalar ve bölünmelere neden olduklarını, insanların inanç ve refahını sarstıklarını... vs. iddialarını dile getirmiştir. Misyonerlerin, devletin temellerini sarstıkları, Bulgaristan’ın iç meselelerinde dış müdahaleye sebep oldukları, dinî hoşgörüyü yakışmayan bir tavırla hükümetlere hakaret ettikleri gibi suçlamaları da eklemiştir. Bu nedenle Protestanlar, Prensiği terk etmeli ve zararlı faaliyetlerden dolayı cezalandırılmalıydılar.

İkonomov’un kitabı Samokov, Köstendil, Sliven ve Dorostol piskoposlukları dışında bütün piskoposluklara gönderilmiştir. Kitap tam bir anti-Protestan propaganda unsuru olup, piskoposlar ve metropolitler tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Ancak bu heyecanlı tepkiler zamanla hafiflemiştir. Bunun ana nedenleri, Protestanların sayılarının az olması, toplumsal hayattan uzak olmamaları, misyonerlik faaliyetlerinin tehlike boyutlarında olmadığını anlamaları ve diplomatik koruma altında bulunmaları sayılabilir. Özellikle 1890’lardan sonra bu tepkisel duruş zayıflamıştır⁶⁰.

Bulgar hükümetinin Amerikan okulları hakkındaki tutumu, aslında bu okulların tamamen kapatılması yönünde olmamıştır. Yüzyılın sonlarında Bulgar okulları henüz istenilen düzeyde değildi ve yabancı okullara ihtiyaç vardı. Hükümet kendi okullarının seviyesini yükseltmeye çalışıyor, mali bakımdan destekliyordu. Amerikan okulları için Bulgar hükümet okullarıyla rekabet etmek bu açıdan zordu. Ancak, Bulgar Eğitim Bakanlığı, American Board’un okul ve diğer eğitim ve kültür kurumlarını devam ettirmesi için de ayrıcalık tanımıştı. Buna, ülkede iyi bir eğitim ve güçlü bir eğitim

⁶⁰ Nazırska, *a.g.e.*, s. 62-63.

kadrosunun oluşturulması maksadıyla gerek duyulmuştur. Hükümetin, devlet okullarında hâkim olan inkâr ve dinsizlik ruhuna karşın misyoner okullarını bir denge unsuru olarak görmesi de politikalarında etkili diğer bir husus olarak değerlendirilebilir⁶¹.

Bulgar Ekzarhânesi, tabanını kaptırmamak için bir yandan Rum Patrikhânesi'yle mücadele ederken, diğer yandan da Protestan misyonerlerinin propagandalarını yakından izlemiş, faaliyetlerin amaç ve yöntemlerini, az da olsa bir kısım halkın Protestanlığa geçme nedenlerini öğrenmek için din adamları ve öğretmenleri görevlendirmiştir. Bununla ilgili aşağıda bazı örneklerini vereceğimiz ve arşiv vesikalarındaki bilgiler, Bulgar Ekzarhânesi, din adamları ve eğitimcilerin konu üzerinde nasıl titizlikle durduklarını gösterir.

1887 yılında Samakov'daki bir papaz, Protestan okulunda görevli İvan adlı kişinin Dereköy Hıristiyan Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olanların dışındaki ahâli arasında faaliyetlerde bulunduğunu, Harmanlı'daki Bulgar metropolitine bildirmiş ve bu kişiye karşı ne tür bir tedbir alınacağını sormuştur⁶². Ekzarhâne yetkilileri de Harmanlı'daki üst düzey din adamı Gervasiy'den tam olarak hangi kaza ve köylerde Protestan propagandasının olduğu, ne zamandan beri, nerelerde yürütüldüğü hakkında bilgiye ek olarak, ayrıca bu propagandanın meydana geliş sebepleri de sorulmuş ve araştırmasını talep etmiştir. Gervasiy bu mektuba gönderdiği ilk cevabında konunun araştırılacağını söylemiştir⁶³. Aynı şekilde Kızılağaç kazasında Protestan propagandasının başlaması hakkında Ekzarhâne tarafından bilgi istenmiştir⁶⁴.

Manastır'daki okul müdürü, bulunduğu bölgedeki Protestanlık faaliyetleri ve propagandaları hakkında kendisinden bilgi isteyen

⁶¹ Richter, *a.g.e.*, s. 170.

⁶² (TDA), F. 246, a.e. 33, Lef. 5, (20 Eylül 1887).

⁶³ (TDA), F. 246, a.e. 33, Lef. 9, (16 Kasım 1887).

⁶⁴ (TDA), F. 246, a.e. 33, Lef. 7, (Ekim 1887).

Ekzarhâne'ye⁶⁵ ayrıntılı raporlar gönderilmiştir. Manastır'daki okul müdürü 12 Şubat 1888 tarihinde Ekzarhâne Genel Sekreteri Şopov'a gönderdiği raporunda Manastır'daki Protestanlık faaliyetleri hakkında şu bilgileri vermiştir: "Propaganda 12 yıldan beri devam etmektedir. Yaklaşık 30 Protestan üye vardır. 13 aile Protestan olmuştur. İki Amerikan, biri Arnavut üç misyoner vardır. Biri Amerikan ikisi Bulgar üç öğretmen vardır. Bunlar Manastır'daki Protestan topluluğunu oluşturmaktadır. Okulda ise toplam 31 öğrenci vardır. Propaganda için gereken maddî destek Amerika'dan gelmektedir. Öğretmen maaşları günlük bir liradır. Ancak bu bilgi kesin değildir. Diğerlerinin maaşı daha azdır. Bulgar öğretmenler 35-40 Leva almaktadırlar"⁶⁶.

Halkın Protestan propagandaya ilgi duymasının nedenlerine de yer verilen bu raporda; "...ahâli arasında dinî eğitimin yokluğu, diğer yandan Protestanların ahlâkî davranışları ve mütevâzı hayat sürmeleri Bulgar halkının ilgisini çekmektedir. Manastır dışında Protestan propagandası taraftar bulamamıştır"⁶⁷. Manastır'daki okul müdürü 15 Mart 1888 tarihinde yazdığı diğer bir raporda ise Manastır'daki öğretmen ve öğrenciler hakkında bilgi vermektedir. Buna göre 31 öğrenciden 20'si Bulgar, dördü Rum, üçü Amerikan, ikisi Arnavut ve ikisi Romanyalı'dır⁶⁸.

Bansko'da başöğretmen Samarciev tarafından Ekzarhâne'ye 1888 yılında yazılan bir raporda; Protestan propagandasının öncelikle 1865'li yıllardan itibaren Bansko'da taraftar bulduğu, sonra diğer bölgelere de sıçradığı, Razlog bölgesindeki misyonerlerin liderinin Morse adında biri olduğu ve onun çok çalışarak taraftar topladığı bildirilmektedir. 1878-1879'dan sonra Protestanlığın yapılan propagandalar ile gittikçe toplumsal-tarihî bir yapıya dönüşmeye, artık bölgede Protestan geleneklerin oluşmaya başladığı vurgulanmaktadır. Yine bu raporda; Bansko'da bir Protestan okulu

⁶⁵ (TDA), F. 246, a.e. 33, Lef. 26.

⁶⁶ (TDA), F. 246, a.e. 33, Lef. 28-29, (12 Şubat 1888).

⁶⁷ (TDA), F. 246, a.e. 33, Lef. 28-29, (12 Şubat 1888).

⁶⁸ (TDA), F. 246, a.e. 33, Lef. 31, (15 Mart 1888).

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

açıldığı, Razlog ve köyleri Bansko, Banya, Mehomiya, Eleşnitsa, Yakoruda ve Dobrinişte’de 1865’li yıllarda başlayan Amerikan Protestan propaganda faaliyetlerinin sonuç verdiği ve bu bölgede Protestan cemaati oluştuğuna da dikkat çekilmektedir⁶⁹. Bansko’dan gönderilen başka bir raporda, insanların Protestanlığa meyilemelerinin nedeni şöyle izah edilmektedir: “İnsanlar Allah kelâmına susamışlar ve bunu Ortodoks Kilisesinde bulamadıkları için Protestanlığa geçiyorlar”⁷⁰. Buna bağlı olarak burada halk arasında “dinî önlemler” alınması gerektiği de belirtilmektedir.

⁶⁹ (TDA), F. 246, a.e. 33, Lef. 33-35.

⁷⁰ (TDA), F. 246, a.e. 42, Lef. 119.

V. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yardımlarıyla Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşması, bir yandan Balkan halklarında bağımsızlık için bir ümit oluşturmuş, diğer yandan da başta İngiltere ve Rusya olmak üzere batının güçlü ülkelerinin bölge üzerinde planlar yapmasına sebep olmuştu. Bu planlar daha ziyade Osmanlı Devleti'nin bölgeden tasfiyesi sonrası, bölgenin nasıl şekilleneceği ile ilgiliydi.

Rusya, bölgeye nüfuz ederek Akdeniz'e ulaşmak emelindeydi. İngiltere ve yanına kattığı Amerika ise bunu engellemek peşindeydi.

İki taraf da sıcak bir savaşa meydan vermeden bu işi halletmek niyetindeydiler. Bunun için de bölge halkını kendi saflarına dâhil etmek gerekiyordu. İngiltere ve Amerika'nın uyguladıkları yöntemlerden biri de Balkanları Protestanlaştırarak kendilerinin yanında yer alacak bir kamuoyu oluşturmaktı. Rusya ise Ortodoksluğu muhafaza ederek, panslavizm politikasıyla hedefine ulaşacağı bir zemin oluşturacağını düşünüyordu.

1830'larda başlayan *dinî görünümlü* bu mücadelede Batı bloku, misyonerlik çalışmalarından umduklarını bulamasalar da, siyasî manevralarla Rusya'nın hedefine ulaşmasına meydan vermedi.

Çalışmanın ana konusu olan *dini görünümlü* bu mücadelede İngiliz ve Amerikan destekli Protestan misyonerliğinin başarılı olamama sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

1. 1870'lerden önceki sıkıntılı dönemlerde Bulgarlar Katolik Kilisesi'nin eline düşmeden, Fener Rum Patrikhânesi'nin tahakkümünden kurtulmaya çalışıyorlardı. Bu durum, İngilizlerde Bulgarların Protestanlığa geçeceğine dâir ümitler beslenmesine sebep olmuştu. Rusya Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak Bulgarlara bağımsız bir kilise kazandırarak bu ümide büyük bir darbe vurmuştu⁷¹.

2. Ekzarhâne ile beraber Bulgar Prenslığı de misyonerlikle ilgili aldığı önleyici tedbirlerle, İngiltere ve Amerikan misyoner teşkilatlarının faaliyetlerini sınırladı⁷².

3. Kilisenin mezhebî (Ortodoksluk) ruhu ile Bulgar halkının milliyetçilik duyguları birleşti ve parçalanamaz, biri olmadan diğeri olmaz duygusunu yarattı. Halkın şuûr altında *bir Bulgar'ın hem Bulgar hem Protestan olamayacağı* düşüncesi yerleşti⁷³.

4. Aynı duygular bu yüzyılda Bulgaristan coğrafyasının ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülen ve yapılan bütün faaliyet programlarına dâhil edilen Makedonya'da da oluştu. İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin kendi ülkelerinin çıkarlarının peşinde oldukları kanaati bütün toplumda genel bir kabule dönüştü. Amerika'nın önemle üzerinde durduğu bölge olan Makedonya'da misyonerliğin istenilen başarıyı yakalayamamasının sebepleri genel hatları itibariyle bütün Bulgaristan'daki başarısızlık sebepleriyle örtüşür durumdadır. Misyoner kurumlarına gönderilen raporlara göre; "başarısızlığın başta gelen nedeni hiç şüphesiz Makedonyalıların beklentileridir. Çünkü onların kilisesi aynı zamanda ulusal ve siyasi

⁷¹ Nikov, *a.g.e.*, s. 157-159; Markova, *a.g.e.*, s. 310-313.

⁷² Richter, *a.g.e.*, s. 168.

⁷³ Mishkova, *a.g.m.*, s. 53-54.

karakterde olmalıdır. Manevî propaganda onların bu algılarının ötesindedir. Onlar asla inançlarını terk etmezler. Onlara göre Amerikan ve İngiliz misyonerleri hem kendi hem de birbirlerinin çıkarları için çalışıyor olmalıdır. Yani İngiltere ve Amerika arasında ayrım yapmazlar. Eğer konsolosluğun himâyesini alamayacaklarını anlarırsa aldatılmış olduklarını hissederler. Protestanlığın din ve dünya görüşü de Makedonyalılara sert gelir. Şarap, tütün, eikon ibadeti ve seyahat ile ilgili pek çok yasaklar yerel halk için ciddi olumsuzluklar olarak görülür. Böyle olumsuzluklar ise onları asla cezbetmez. Makedonya için diğer ciddi bir mesele de Amerikan okullarında İngilizce kullanılmasıdır. Oysaki Fransızca eğitilmiş Makedonların öğrenmek istedikleri dildi ve İngilizce işlerine yaramazdı⁷⁴.

6. Bölgede yoğun bir Rus Ortodoks, Avusturya, Fransız Katolik misyoner rekabeti, Balkanlarda yeni bağımsız devletlerin kurulması ile oluşan yeni sınırlar boyunca halkların ve fikirlerin hareketleri misyonerleri zorluyordu ve artık Bulgar milliyetçiliği ve Batılı düşünce akımları nedeniyle Protestanlık çekici bulunmuyordu. Zaten Bulgaristan'da ve Makedonya'da güçlenmeye başlayan eğitilmiş sınıf Avrupa ile kolaylıkla bağlantı kurabiliyordu ve Amerikalılara çoğunlukla ihtiyaç duymuyordu⁷⁵.

⁷⁴ Brailsford, *a.g.e.*, s. 74.

⁷⁵ Richter, *a.g.e.*, s. 169; Jonovski, *a.g.m.*, s. 25.

KAYNAKLAR

Tsentrallen Dırjaven Arhiv (TDA) (Bulgaristan Merkez Arşivi 246 Nolu Ekzarhâne Fonu)

F. 246 K, op: 1, a.e. 33, Lef: 5, 7, 9, 26, 28-29, 31, 33-35, 62.

F. 246 K, op: 1, a.e. 42, Lef: 79, 119.

Ahmed Cevdet Paşa ,1986, *Tezâkir*, Yayına Haz. Cavit Baysun, TTK, Ankara

Ahmet Cevdet Paşa ,1972, *Tarih-i Cevdet*, Sad.: DüNDAR GÜNDAY, C. 1, Tan Matbaası, İstanbul

Ahmed Cevdet Paşa ,1972, *Tarih-i Cevdet*, Sad.: DüNDAR GÜNDAY, C. 3, Üçdal Neşriyat-Hikmet Gazetecilik, İstanbul

Ahmed Cevdet Paşa ,1974, *Tarih-i Cevdet*, Sad.: TEVFIK TEMELKURAN, C. 12, Üçdal Neşriyat, İstanbul

Ahmed Lütü Efendi ,1999, Ahmed Lütü Efendi Tarihi, C. 2-3, YKY, İstanbul

ANASTASOVSKI, Nick ,2008, *The Contest for Macedonian Identity, 1870-1912*, Politecon Publications, Melbourne

AYDIN, Mahir ,1996, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi, İstanbul

AYDIN, Mithat ,Eylül 2005, *Balkanlarda İsyân, Osmanlı İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul

AYDIN, Mithat ,Şubat 2008, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yay., İstanbul

BAYUR, Yusuf Hikmet ,1991, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 1, TTK, Ankara

BLISS, Isaac G. ,1883, *Twenty Five Years in the Levant*, American Bible Society. <http://www.dlir.org/archive/archive/files/6be240832b23d48f7c79c757cb98faf8.pdf> (12. 10. 2014).

BRAILSFORD, H. N. ,1906, *Macedonia: Its Races and Their Future*, Methuen and Co., London

BUSH, Caroline E. (Tarihsiz), *Out-Station Schools in Turkey, Woman's Board of Missions Congregational House*, Boston Press of R. H. Blodgett and Co., Boston

CACANOSKA, Ruzica ,2001, "The Emergence and Development of Protestantism in Macedonia", *Religion, State and Society*, Volume: 29, No: 2, Carfax Publishing, United Kingdom

ERİM, Nihat.,1953, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Cilt: 1, TTK, Ankara

HAMDİ, Ahmed ,1326, *Bulgar Tarihi*, Saray Matbaası, Trabzon

HAMLIN, Cyrus,1878, *Among the Turks*, Robert Carter and Brothers, New York

HAYDAROĞLU, İlknur Polat ,1990, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara

JONOVSKİ, Jovan ,May 2011, “Baptists in Macedonia: From the Beginning to the Dawn of Regeneraion 1970”, *Religion in Eastern Europe*,Cilt: XXXI, Sayı: 2

KARAL, Enver Ziya,1983, *Osmanlı Tarihi*, C., I, TTK, Ankara

KOCABAŞ Süleyman,1992, *Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı*, Vatan Yay., Kayseri

KOCABAŞOĞLU, Uygur,1994, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, (31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara), TTK, Ankara

KOCABAŞOĞLU, Uygur,1991, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerika Misyoner Okulları)*, Arba Yay., İstanbul

KOHN, Hans ,1982, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev., Ağâh Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ankara

KURAT, Akdes Nimet ,1953, “Panslavizm”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XI, Sayı: 2, 3, 4, Haziran-Eylül-Aralık 1953, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

KÜÇÜK, Cevdet,1986, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul

LENTIN, Antony,1973, *Russia in the Eighteenth Century, from Peter the Great to Catherina the Great (1696-1796)*, Barnes and Noble Books, New York

MARKOVA, Zina,1989, *Bulgarskata Ekzarhiya, 1870-1879*, Izdatelstvo na Bulgarskata Akademiya na Naukite, Sofya

MISHKOVA, Diana,2007, “In Quiest of Balkan Occidentalism”, *Sofia Academic Nexus*, Centre for Advanced Study Sofia, Working Paper Series, Issue, 1, Sofia

NAZIRSKA, Jorjeta,1999, *Bulgarskata Dirjava i Neynite Maltsinstva (1879-1885)*, LİK., Sofya

NİKOV, Petır ,1971, *Vızrajdane na Bulgarskiya Narod, Tsrkovno-Natsionalni Borbi i Postijeniya*, Nauka i İz kustvo, Sofya

RICHTER, Julius,1910, *A History of Protestant Missions in the Near East*, London: Oliphant, Anderson and Ferrier

SEZER, Ayten,Ekim 1999, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara

STAVRIANOS, Leften Stavros ,1964, *Balkan Federation a History of the Movement toward Balkan Unity in Modern Times*, Archon Books,

Hamden-Connecticut

STONE, Frank Andrew,1984, *Academies for Anatolia*, Lanham-New York-London

SUMNER, Benedict Humphrey,1949, *Peter the Great and the Ottoman Empire*, Basil Blackwell, Oxford

ŞAFAK, Nurdan ,Mart 2003, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul

ŞİMŞİR, Bilal N.,1989, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. II, TTK, Ankara

TURAN, Ömer,1999, “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları”, *XII. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, TTK, Ankara

TÜRKGELDİ, Ali Fuat,1987, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, Yayına Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Cilt: II, TTK, Ankara

UÇAROL, Rıfat ,1995, *Siyasî Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul

YAVER, Halil,1938, *Balkan Sulhunu Kim Tehdit Ediyor? Bulgarların Balkanları İstila Planları*, Tecelli Basımevi, İstanbul

YERASİMOS, Stefanos ,1980, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2. - Tanzimattan I. Dünya Savaşına-*, Çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yay., İstanbul

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:2/Sayı:5/Mayıs/2015

ISSN:2148-2292.

Volume:2/Number:5/May/2015

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ